

Ernest Mandel: Sovjetunionens karaktär, socialism, demokrati

[Ur Inprecor, 18-77, 8 december 1977, s 4-16. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Ungefär samtidigt som Venedigbiennalen – en antikommunistisk och antimarxistisk festival som planlöst raglar fram mot en antirationalism som leder till ett begynnande angrepp mot yttrandefriheten – organiserade den italienska dagstidningen *Il Manifesto* ett inte ointressant symposium om Sovjetunionens karaktär.* Till största delen samlade det talare från olika centristiska strömningar halvvägs mellan de eurokommunistiska partierna och den revolutionära marxismen. Althusser, Bettelheim, Claudín och Rossanda är typiska, om än vitt skilda talespersoner för denna strömning.

Mellan sviktande minnen och dåliga samveten

Det mest slående draget hos de viktigaste inläggen vid denna konferens var talarnas oförmåga att göra ett ärligt bokslut över sitt eget förflutna. De är besatta av frågan: hur kunde vi under så lång tid tro att socialismen verkligen existerade i Sovjet, eller ännu värre, hur kunde vi offentligt försvara Sovjetunionen som ett paradiset och socialismens bålverk, samtidigt som vi själva bara trodde på det till hälften? Men de kan inte hitta något tillfredsställande svar på denna fråga, som leder tillbaka till de exakta förhållandena mellan den sovjetiska byråkratin och kommunistpartierna i väst och till hur klasskampen i de kapitalistiska länderna, de koloniala folkens anti-imperialistiska kamp, de mellanstatliga konflikterna på det internationella området och de samhällspolitiska konflikterna i de byråkratiserade arbetarstaterna hänger samman. De medverkandes oförmåga att bemästra detta dialektiska samband leder i sin tur till att de godtar icke-marxistiska och antimarxistiska teorier, som möjligheten att bygga socialismen i ett land, principen om ett enda parti (och dess ofelbara ledning), myten att proletariatet inte är moget nog att befria sig själv och att partiet måste ersätta det, både för att ”göra revolutionen” och ”bygga socialismen”, etc.

Althusser, Bettelheim, Claudín och Rossanda ställer knappast dessa frågor alls, eller undviker dem med hjälp av lättsinniga och abstrakta undanflykter. Det är avgjort bekvämare att åberopa ”marxismens kris” (Althusser) än att göra verklig självkritik och fråga sig om det verkligen låg i linje med marxismen att acceptera Moskvarättegångarna, strypningen av den spanska revolutionen, eller Thorez-Togliattis paroll ”strejker är trusternas vapen” under den period då kommunistpartierna deltog i regeringar strax efter Andra världskriget, de sovjetiska truppernas krossande av arbetarnas revolt i Östberlin i juni 1953, eller det cyniska övergivandet av parollen om val till ”maktorgan av Pariskommunens sort” under vändpunkten för den kinesiska kulturrevolutionen.

Allt detta ger Manifesto-symposiets analys en icke-historisk sida där viktiga delar av de senaste 60 årens historia förbigås med tystnad, sopas undan eller förfalskas i en tradition som fortfarande hör ihop med stalinismen. Vi vill inte ifrågasätta talarnas goda vilja. Men ett dåligt samvete – i själva verket ett skuldkomplex – är en lika dålig rådgivare som en blind och irrationell tro på ”socialismens bålverk”.

Således har Rossana Rossanda upptäckt en ”avgörande vändpunkt” i Sovjetstatens natur i invasionen av Tjeckoslovakien 1968. Men på vilket sätt skiljer sig denna invasion från invasionen av Ungern 1956, eller mordet på nästan samtliga bolsjevikiska kadrer i Sovjet, politiken att krossa den sociala revolutionen i Spanien inklusive med terror och mord på arbetare och revolutionära kämpar, upplösningen av det polska kommunistpartiet, överlämnandet av tyska kommunister till Hitler under Stalin-Hitler-pakten, bannlysningen av Jugoslavien, alla brott som ägde rum under perioden

---

* Översättningar av flera av bidragen finns i *Makt och opposition: Texter från Il Manifesto's östeuropakonferens 1977*, på marxistarkiv.se – öa.

1934-1956? Dikterades inte allt detta utslutande av Kreml-diplomatins behov, av sovjetbyråkratins intressen, utan att bry sig om Sovjetunionens eller den internationella arbetarrörelsens verkliga intressen? Varför denna märkliga tankspriddhet om 20 års historia?

Och hur kan man förneka att Lenins och Trotskijs utrikespolitik på ett grundläggande sätt var annorlunda? Exempelvis att undertecknandet av fredsfördragen i Brest-Litovsk och Rapallo inte för ett ögonblick fick de ryska eller tyska revolutionärerna att ens på kort sikt sluta att kämpa för den tyska revolutionen?

Det är en grov förfälskning när Rossana Rossanda i efterhand framställer Oktoberrevolutionen som ”i grund och botten förtruppens politiska verk”. Oktoberrevolutionen, och det som kom före och efter den, var den bredaste, mest radikala och djärvaste rörelse som mänskligheten någonsin har upplevt. Miljontals hjältar deltog i detta viktiga drama, inte bara en snäv förtrupp.

Det räcker att påminna om att det ryska proletariats ”vägran att begränsa eller offra sig” – som Trotskij hade förutspått 1906 – på några få månader, tack vare att det hade vapen och den politiska makten, fick det att spontan driva ut cheferna från fabriker, och det trots bolsjevikledarnas kloka överväganden och taktiska planer, som hade föreställt sig en hel rad ”stadier” innan ekonomin i städerna skulle kollektiviseras. Men skillnaden mellan bolsjevikerna och stalinisterna (eller reformisterna) var att bolsjevikerna inte på något sätt gick mot denna överilade och spontana massrörelse, utan bara försökte ge den en ledning och sammanhållning som behövdes för att undvika kaos och att revolutionen skulle gå fel.

Den mest oanständiga sidan av hela denna operation är den tystnad som råder kring de marxister som ända från början kunde fördöma Stalins brott: framförallt – men inte enbart – trotskisterna. När Rossanda och Claudín förkunnar att ”hela den europeiska vänstern” är skyldig till att ha dyrkat den ”reellt existerande socialismen” i Sovjetunionen, frestas vi att svara: ”Lite mer ödmjukhet, kära kamrater. Ta inte delarna för helheten. Tala för er själva. Men ha anständigheten att inte blanda in de som aldrig har övergivit den kritiska andan, troheten mot klasskriterierna och klassens oberoende, som trots allt är marxismens ABC, i er skam. Och spotta framförallt inte i den enda källa som kan lindra törsten efter en ’pånyttfödd marxism’.”

Produktionsförhållanden och egendomsförhållanden

Bettelheim besteg återigen sin käpphäst och beskrev det kollektiva ägandet av produktionsmedlen i Sovjetunionen som en ”juridisk kategori”. Det är en snäv, mekanisk och felaktig tolkning av den marxistiska kategorin ”produktionsförhållanden” att enbart begränsa den till de förhållanden som råder i varje enskild produktionsenhet mellan de som producerar och de som administrerar och leder produktionsprocessen, och förmodas tillägna sig den samhälleliga merproduktionen.¹

I själva verket omfattar den marxistiska kategorin ”produktionsförhållanden” *alla* de förhållanden som råder mellan personer som är indragna i produktionen och reproduktionen av sin materiella tillvaro, inklusive både förhållanden inom det enskilda företaget och de förhållanden som knyter samman dessa företag. Inom den moderna industrin är det helt omöjligt att producera isolerat i en enda fabrik, och strunta i produktionsförhållandena till andra produktionsenheter. Den grad av objektiv socialisering av arbetskraften som råder gör varje begränsning av ”produktionsförhållan-

1 Vi säger ”förmodas tillägna sig”. I verkligheten kan byråkratin bara utnyttja sin praktiska kontroll över det samhälleliga överskottet, och bestämma hur det fördelas, om den tillägnar sig en relativt liten del av det. Större delen av det samhälleliga överskottet tas inte om hand av byråkratin, varken individuellt eller gemensamt. Det omvandlas till mer produktionsmedel som inte ägs av byråkratin utan av staten. Det är den grundläggande anledningen till varför det är att missbruka språket att kalla byråkratin för en ”ny härskande klass”. Byråkratin är själv fullt medveten om detta faktum. Dess mest ”stridbara” del för en ständig och envis kamp för att utvidga detta tillägnande. Men när det kommer till kritan går det bara att göra genom att upphäva den centrala planeringen och det gemensamma ägandet av fabriker.

dena” till mikroekonomiska förhållanden inom fabriken otillräcklig och inkonsekvent.

Under kapitalismen motsvarar inte det privata ägandet av produktionsmedlen en ”juridisk kategori” utan en samhällsekonomisk struktur, specifika produktionsförhållanden (till vilka den ”juridiska kategorin” bara är en logisk följd). Det innebär att arbetet i grund och botten är privat arbete, att resultatet av arbetet blir varor, att det samhälleliga arbetet splittras upp i produktionsenheter som verkar oberoende av varandra, att *av denna orsak* fördelningen av produktivkrafter mellan dessa olika enheter till syvende och sist styrs av värdelagen, som verkar bakom producenternas rygg (kapitalets ebb och flod mellan den ekonomiska verksamhetens olika grenar). Kapitalisternas behov att öka utsugningen av mervärde från arbetarklassen härrör ur detta tvång. Det är resultatet av det privata ägandet och konkurrensen, och inte någon sorts existentiell förkärlek hos ”kapitalet” ”att suga ut därför att det är i dess natur att suga ut”. Det är i alla fall så Marx förklarar kapitalismen i *Kapitalet*.

I sovjetekonomin skapar *det samtidiga* ägandet av produktionsmedlen (av vilket statligt ägande är den lägsta formen, men icke desto mindre en form), den centrala planeringen, krossandet av borgarklassens statsmakt och det statliga monopolet på utrikeshandeln, *produktionsförhållanden* som skiljer sig från kapitalismens, och inte bara ”skenbart nya juridiska förhållanden”. Även om vi skulle gå med på att förhållandet mellan arbetare och direktörer i företagen är detsamma som förhållandet mellan arbetare och chefer under kapitalismen (vilket är långtifrån fallet), så antyder det faktum att råvaror och maskiner inte längre är varor, inte cirkulerar mellan fabrikena genom att säljas och köpas utan i huvudsak fördelas med hjälp av planen, att det råder produktionsförhållanden som i grunden skiljer sig från de som råder under det kapitalistiska produktionssättet. Resultatet är en ekonomisk struktur som utvecklas enligt en annan dynamik än kapitalismens, och har andra utvecklingslagar och plågas av andra motsättningar.

Låt oss ta ett motsatt exempel. Tänk er ett samhälle där arbetarna har tagit över alla fabriker, omvandlat dem till producentkooperativ och driver dem demokratiskt på grundval av fullständig jämlikhet. Samtidigt beslutar de att dessa företag äger sina produkter, som de säljer och köper på marknaden. All produktion skulle således fortfarande vara varuproduktion, med till en början arbetskraften som enda undantag.

Skulle vi då ha socialistiska produktionsförhållanden eftersom ”utsugningen helt har avskaffats i fabriken”? Tyvärr inte, ty så fort man har nått en viss nivå på arbetets objektiva socialisering är den samhälleliga merproduktionen *i grund och botten en makroekonomisk kategori*. Det skulle naturligtvis inte finnas utsugning i fabriken. Men genom marknadens funktionssätt skulle det överföras värde, och därmed skulle de mer produktiva företagen suga ut de mindre produktiva. Genom att konkurrensen har sin egen skoningslösa logik skulle de ”icke lönsamma” företagen inte längre kunna garantera sina medlemmar ett nödvändigt existensminimum, och genom att de inte längre skulle kunna köpa råvaror skulle de faktiskt tvingas slå igen. Arbetslöshet skulle återuppträda i massiv skala. På samma gång skulle maskinernas karaktär av varor göra det möjligt för de rikaste kooperativen att tillägna sig de bankrutta kooperativens verktyg och till och med långsamt suga upp de mindre lönsamma kooperativen. Hur länge skulle det dröja innan de arbetslösa erbjöd sitt arbete på en ny marknad? Samhället skulle alltså återigen delas upp i ägare och icke ägare av produktionsmedel – om inte ägarna till kooperativen upptäckte lösningen i tid: att ersätta de varuförhållanden som de hade trasslat in sig i utanför fabriken – förhållanden som definitivt skulle vara *produktionsförhållanden* – med förnuftigt samarbete och planering.

Statskapitalism?

För att visa att det är kapitalism i Sovjetunionen lutar sig Bettelheim på ett beklämmande simpelt argument: där det finns löner finns det kapital. Arbetarna i Sovjet är löntagare. Därmed finns det kapital i Sovjetunionen. Argumentet grundar sig på en grov lek med ord. Begreppet ”lön” kan

användas på två sätt: som ”betalningsmedel i form av pengar” (till exempel lönen till en soldat i Rom, som nämns av Marx), eller som ersättning till arbetskraft som skilts från ägandet av sina produktionsmedel och tillgången till levebröd, och *av detta skäl* tvingas bli en vara och sälja sig till de som äger produktionsmedlen.

I Sovjetunionen finns det förvisso ”lön” i ordets första mening. Men vi kan inte automatiskt dra slutsatsen att det finns ett ”kapital/lönearbets-” produktionsförhållande.² Nu hänger sig Bettelheim helt och hållet till just detta konstgrepp. Utan att ens fundera på om arbetskraften är en vara, hurvida den har tillgång till produktionsmedlen bara genom att sälja sig själv till ägarna av produktionsmedlen, vilka dessa mystiska ”ägare” är, var den mystiska ”arbetsmarknaden” finns, om produktionsmedlen existerar som kapital och därmed som varor, så nöjer han sig med en enkel slutledning: ”Löner innebär kapital. Det finns löner. Därmed finns det kapital.” Det är inte särskilt seriöst.

Ända sedan planeringen blev allmän har beslagtagandet av produktionsmedlen i själva verket förknippats med rätten till arbete för praktiskt taget alla, inom ramen för den centraliserade planeringen. (Det var inte fallet under NEP, då planeringen bara var delvis.) Det finns praktiskt taget ingen arbetslöshet i Sovjet. Det är normalt omöjligt för en direktör i ett företag att avskeda en arbetare (utom av politiska, utomekonomiska, orsaker). Följaktligen finns det ingen arbetsmarknad (utom för den svarta marknaden, som är marginell och inte på något sätt kan avgöra landets samhällsstruktur). Under dessa förhållanden är arbetsförhållandena – även om man vill säga att de grundar sig på utsugning – inte en relation mellan lönearbete och kapital, vilket förutsätter att det förstnämnda (fritt) kan säljas till det sistnämnda.

Bettelheim verkar inte märka de ”enorma” konsekvenserna av sin förenklade formulering. För det första skulle den innebära att det aldrig har ägt rum någon samhällsrevolution, varken i Sovjetunionen eller i Kina, eftersom löner aldrig har upphört att existera i något av dessa länder, inte sedan *den allra första dagen* av Sovjetryslands existens, eller från Folkrepubliken Kinas första dag. Den andra slutsatsen är att produktionsförhållandenas förmodat livsviktiga betydelse återigen försvinner på ett magiskt sätt, från det ögonblick då den *form* i vilken arbetet får sin ersättning huvudsakligen är i form av pengar (åtminstone 80%, eller 60 eller 50? Till och med 40, 30 och 20%?) Ty när det kommer till kritan leder arbete för lön åt en kapitalist under tsarismen, för en lön i en självstyrd fabrik under ett demokratiskt planeringssystem, eller för en lön i företag (och under en plan) som byråkratin driver som monopol – till åtminstone delvis mycket olika produktionsförhållanden. Men nej. Vi måste dra slutsatsen: ”Eftersom det finns en lön måste det i vart och ett av fallen finnas kapital.”

Att inte använda teorin om ”statskapitalism utan kapitalister” på ett fantasifullt sätt utan som en vetenskaplig definition är ännu mer absurt. Hittills har den marxistiska teorin bara känt till två statskapitalistiska modeller. För det första den som Engels talar om, och uttryckligen hänvisar till ett samhälle där borgarklassen har kvar den ekonomiska och politiska makten, men bara byter från att vara aktieägare till ägare av statliga ”obligationer”.³ Den andra modellen är den som beskrivs av

2 I det citat från *Kapitalets* tredje band som Bettelheim använder utgör lönearbetet och kapitalet en enhet som uttrycks i paret ”lön/profit”. Men profit som den kategori som Marx analyserar existerar inte i Sovjetunionen. Det samhälleliga överskottet tillägnas inte efter att varor har sålts och mervärde realiserats. Staten kan mycket enkelt tillägna sig överskottet i form av bruksvärden, maskiner och råvaror utöver de som krävs varje år för att ersätta utslitna maskiner och råvaror. Kategorin ”profit” i Sovjetunionen är bara en kvantitet för beräkning, som gör det möjligt att i efterhand (och mycket mindre konsekvent) jämföra de olika företagens relativa produktivitet. Den fungerar inte som det verkliga målet för all produktion och avgör det ekonomiska livets hela utveckling, som är fallet under kapitalismen.

3 Jmför Engels, *Anti-Dühring*, på marxists.org, där detta klart visar sig genom sammanhanget (hänvisningar till nationaliserade järnvägar etc.). Dessutom talar Engels i samma sammanhang om ”kapitalisternas stat”. Det skulle aldrig ha fallit honom in att likställa ”kapitalisternas stat”, som kan få till stånd ”statskapitalism”, med en stat som uppstått genom att kapitalisterna exproprierats och den borgerliga staten krossats. Än mer som han lite senare

Lenin, där privata företag kontrolleras av en arbetarstat. Lenin använde aldrig ordet ”statskapitalism” om de nationaliserade företagen i Sovjetunionen.⁴ Att tala om ”statskapitalism” efter att borgarklassen har exproprierats, efter att den har avskaffats som klass, efter att det har uppstått ett ekonomiskt system som kännetecknas av att ingen av den kapitalistiska regimen utvecklingslagar gäller (där det inte finns några begränsningar av ackumuleringen på grund av ett tryck från konkurrensen, ingen trend mot ökande organisk sammansättning av kapitalet, ingen tendens till sjunkande profittkvot, inga investeringar som bestäms av profiten, inga cykliska produktionskriser med massiv arbetslöshet) är återigen en lek med ord. Hursomhelst skulle denna ”kapitalism” inte ha något gemensamt med den kapitalism som Marx analyserade, och som existerar där borgarklassen härskar. Vad är det då för poäng att kalla den ”kapitalistisk”?

För marxismen kännetecknas varje produktionssätt av ett system av produktionsförhållanden *som grundar sig på specifika klassförhållanden*. Men eftersom man rimligen inte kan hävda att samma samhällsklass har makten i Tyska förbundsrepubliken [Västtyskland] och i Tyska demokratiska republiken [Östtyskland], i Folkrepubliken Kina och i Taiwan, i Sovjetunionen och i USA; i och med att man måste ta sin tillflykt till ”kapitalism utan en kapitalistklass”, så kommer man dragandes med den totala paradoxen där *samma* produktionssätt som antas grunda sig på *identiska* produktionsförhållanden ... vilar på *olika* klassförhållanden, eller icke existerande klassförhållanden (eftersom det inte finns någon kapitalistklass).

Är den ekonomiska grunden i Sovjetunionen socialistisk?

Fernando Claudín för fram den djärva tesen att ”eurokommunisterna [har] blivit tvungna att ta sin tillflykt till den gamla trotskistiska uppfattningen, enligt vilken produktionsförhållandena i dessa länder är socialistiska, men inte den politiska överbyggnaden.”⁵ Vi undrar var han hittade denna uppfattning. Förvisso inte i Trotskij's skrifter, eller i skrifter som författats av någon annan representativ skribent från Fjärde internationalen!

I *Den förrådade revolutionen* krossade Trotskij tesen att socialismen hade byggts färdigt i Sovjetunionen. Han avvisade inte teorin bara för att det var helt fel att tillämpa den på överbyggnaden, utan också när den tillämpades på den ekonomiska grunden. Det var *Stalin*, inte Trotskij, som låg bakom den absurda tesen att nationellt ägande av produktionsmedlen (avskaffande av det privata ägandet) är lika med socialism. Det var ett nödvändigt pseudomarxistiskt rättfärdigande av hela hans teori om socialismen i ett land. Under kampen mot teorin om socialism i ett land påpekade den trotskistiska rörelsen oupphörligt att avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen var *en förutsättning, men i sig själv helt otillräckligt* för att bygga ett socialistiskt samhälle.

De påminde om något som förklarades tydligt i Marx' *Kritik av Gothaprogrammet* och i Engels' *Anti-Dühring* och faktiskt i marxismens inre logik: åtminstone fyra villkor måste uppfyllas innan det kan finnas en verkligt socialistisk grund: avskaffandet av privategendomen; en kvalitativt överlägsen utveckling av produktivkrafterna än under kapitalismen; att kategorierna pengar och varor försvinner (det vill säga att producenterna verkligen behärskar villkoren för produktion, arbete och distribution); och produktionsförhållanden mellan fritt associerade producenter (idag skulle vi säga: arbetarnas demokratiskt planerade självstyre på varje nivå av det ekonomiska livet, från arbets-

---

skriver: ”Proletariatet griper statsmakten och förvandlar produktionsmedlen i första hand till statsegendom.” Han skulle förvisso aldrig ha likställt statlig egendom under borgarklassens styre med statsmakten efter att borgarklassen hade exproprierats.

4 Se Lenins broschyr *Om naturaskatten*, där tre sorters statskapitalism i Sovjetunionen räknas upp: koncessioner som beviljats utländska kapitalister; kooperativ; och statliga företag där staten anställer kapitalisten som affärsman för att sälja statens produkter. Lenin inbegrep definitivt inte statliga industriföretag som inte hyrts ut till privatkapitalister i denna kategori.

5 F Claudín, *Ett nytt sorts antagonistiskt samhälle*, på marxistarkiv.se, sid 2. Även i *Makt och opposition: Texter från II Manifesto's östeuropakonferens 1977*, på marxistarkiv.se, s 45.

platserna till de centrala och högsta planeringsnivåerna).

Fyrtio år innan Bettelheim och Claudín gjorde sin sensationella upptäckt erinrade Trotskij, inte utan ironi, om att om sådana produktionsförhållanden kunde upprättas i ett enskilt land så skulle staten med lätthet vittra bort, även inför ett ”utländskt hot”. Ett socialistiskt samhälle skulle vara så socialt, ekonomiskt, tekniskt, moraliskt och politiskt överlägset sina fiender att det inte skulle behöva något *speciellt organ* för att försvara sig. Kollektivet skulle vara helt förmöget att organisera sig själv för denna uppgift.

Men Claudín, Bettelheim och Rossanda, som än idag inte har gjort upp med den stalinistiska teorin om socialism i ett land, tillskriver nu trotskisterna den revisionistiska stalinistiska uppfattningen att en socialistisk ekonomisk grund kan samexistera med en förtryckande stat. Vilket lysande exempel på intellektuell ärlighet. Vi kan bara upprepa: ”Lite ödmjukhet, kära kamrater. När ni under så lång tid har dolt Stalins brott bör ni visa mer hänsyn för dess offer.” Vi vill återigen säga att vi inte ifrågasätter talarnas goda vilja, men deras förvirring visar att de inte förstår uppfattningen om en ”övergångsperiod” mellan kapitalismen och socialismen, som både i sin ekonomiska grund och i överbyggnaden kännetecknas av blandade samhällsförhållanden som kombinerar *element* av det kapitalistiska förflutna med frön till en socialistisk framtid. Men att tala om en ”blandad kombination” är ingalunda att antyda att det är ”socialistiska produktionsförhållanden”. Det avgörande är just den *specifika* karaktären på de förhållanden som kännetecknar övergångsperioden.⁶

Kapitalismen kännetecknas av att varuproduktionen blivit allmän. Socialismen kännetecknas av att varuproduktionen försvinner. Övergångsperioden från den ena till den andra kännetecknas av att varuproduktionen *delvis överlever* (framförallt inom konsumtionsvarusektorn) och *delvis avskaffas* (huvudsakligen inom produktionsmedelssektorn). Den centraliserade planeringen är *fröet* till en framtida socialistisk planering. Men just på grund av att varuproduktionen delvis överlever är planeringen under övergångsperioden inte i någon mening *socialistisk planering*, eftersom det finns fortsatta konflikter och spänningar mellan planen och marknaden. Om det inte finns något arbetarstyre så är den centrala planeringen uppenbarligen ännu mindre ”socialistisk”.

Kapitalismen kännetecknas av att det existerar en stat som tjänar kapitalistklassen, och övervakar kapitalets mervärdeproduktion,⁷ ackumulation och reproduktion och de samhälleliga förhållandena lönearbete/kapital. Socialismen, ett klasslöst samhälle, kännetecknas av att staten försvinner. Övergångsperioden kännetecknas av att det existera en ny sorts stat som successivt måste vittra bort. Men genom att olika klasser och samhällsskikt överlever under denna period, så överlever staten längre. Proletariatets diktatur förebådar bara ett självstyrt socialistiskt samhälle i den mån den vittrar bort, inte i den mån den överlever (eller förstärks).

I viss mening får det byråkratiska förfallet ett samhälle att fastna halvvägs under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism, och blockerar den enda väg som det kan gå framåt på mot socialismen. Den ökande sociala ojämlikheten förvärra motsättningarna mellan de postkapitalistiska produktionsförhållandena och de borgerliga fördelningsnormerna. Det hindrar ett bortvittrande av varu- och penningkategorierna och undergräver planeringsprocessens effektivitet.

Avsaknaden av arbetarstyre, avsaknaden av folklig kontroll, förvärrar slöseriet med mänskliga och materiella resurser och gör att massornas skapande initiativ inte kan flöda. Frånvaron av socialistisk demokrati låter byråkratin behålla sitt monopol över alla förvaltande funktioner på samhällslivets alla nivåer. Myten om det enda partiet är inget annat än ett försvar och rättfärdigande av detta monopol. Härav följer att en hel rad ekonomiska, sociala och politiska motsättningar som är

6 För en vidareutveckling av denna fråga, och för den övergripande betydelse som uppfattningen om en ”övergångsperiod” mellan de ”historiska” produktionsätten under mänsklighetens utveckling har, se vår intervju i nr 18-19 (oktober-november 1977) av tidskriften *Critique Communiste*.

7 I engelska originalet står ”valorisering” - öa. För en diskussion om detta begrepp se E Mandels *Senkapitalismen, del 1*, kapitel 5, på marxistarkiv.se.

speciella för övergångssamhällets byråkratiska förfall breder ut sig och förvärras, och lägger sig ovanpå detta samhälles speciella motsättningar.

Politiken inte längre i förarsätet

Åtminstone för de före detta maoister som var med på symposiet – speciellt Bettelheim och Rossanda – utgör deras nuvarande ståndpunkt en 180 graders sväng i sitt sätt att närma sig och analysera Sovjetunionen och andra länder där kapitalismen har störtats.

Tidigare förklarade de högtidligt att den avgörande frågan var den politiska makten, som när det kom till kritan avgjordes av den ”politiska linjen” det vill säga av den dominerande ideologin. Det var ett nödvändigt knep för att kunna förklara hur det kunde ske ett mystiskt ”återupprättande av kapitalismen” under Chrusjtjov, med tanke på att produktionsförhållandena under Stalin, Chrusjtjov och Mao uppenbarligen är desamma. Det behövdes också för att förklara varför Rumänien var ”socialistiskt” och Sovjetunionen ”socialimperialistiskt och fascistiskt”, trots att deras samhälls-ekonomiska struktur var identisk. Och slutligen behövdes det för att förklara varför det var en avgörande vändpunkt i Folkrepubliken Kina när ”De Fyras Gäng” föll, med tanke på att inget avgörande hade hänt med produktionsförhållandena.

Men nu går de lättsinnigt från en ytterlighet till en annan. Det som nu ska vara avgörande är ”produktionsförhållandena”. Frågor om överbyggnaden ska bara återspegla den ekonomiska basen. Touché, Mao Zedong. I själva verket finns det i alla samhällen ett samspel mellan basen och överbyggnaden, och det är bara i sista hand som den förstnämnda avgör den sistnämnda.⁸ Det är alltså uppenbart att i ett samhälle där staten äger produktionsmedlen och där det finns en central planering, där får den form med vilken den politiska makten utövas en central betydelse för att avgöra systemet för detta herravälde och/eller sociala jämlikhet.

Förvisso kan byråkratin bara utöva sin kontroll över det sovjetiska (och kinesiska) samhället genom att den kontrollerar den samhälleliga merproduktionen, genom att den leder fördelningen. Men den är å andra sidan bara byråkrati eftersom den har monopol på att utöva statsmakten.

Om detta monopol bryts genom att massorna går till angrepp, då riskerar byråkratins kontroll över det samhälleliga överskottet att på ett drastiskt sätt minska, om inte helt och hållet försvinna.

Av dessa faktorer följer att det sätt på vilket talarna närmar sig frågan om det sovjetiska (och kinesiska) samhället fullständigt missar nyckelfrågan – om byråkratin. Igår riktade in sin diskussion på den politiska linjen, det vill säga ideologin, och idag riktar de in den på ”löntagarna”, och på så sätt förbigår de med tystnad det verkliga problemet, som är att ge arbetarklassen som klass den verkliga kontrollen över sina arbetsvillkor och det samhälleliga överskott som den producerar. Och oavsett om vi gillar det eller ej så är detta problem i högsta grad politiskt.⁹

Det är ingen slump att talarnas alla analyser och klagovisor vid symposiet inte åstadkom ett enda konkret program för politisk handling, inte ett enda förslag för att åter slå in på vägen mot att bygga socialismen i Sovjetunionen och Kina. Det enda de framhåller, och vilket vi givetvis är ense om, är behovet att kämpa för demokratiska friheter. Det är nödvändigt men långtifrån tillräckligt. Det kommer förvisso inte att varken lösa frågan om ”produktionsförhållanden” eller ”löntagare”. Det

8 Dessa formuleringar finns speciellt i Engels’ brev till Starkenburg, 25 januari 1894 (*Brev till Starkenburg*, på marxists.org), som särskilt framhåller statens påverkan på den ekonomiska basen, även under det kapitalistiska produktions sättet.

9 Det faktum att byråkratin inte har lyckats utveckla en egen ideologi, att den fortfarande tvingas lita till en förkrympt och stympad sorts marxism, att den som ett resultat av det inte kan kapa den navelsträng som knyter den till arbetarrörelsen, att den därmed inte kan medge och förkunna sin egen existens (som den tvärtom ständigt tvingas förneka), alla dessa fenomen ”i överbyggnaden” bekräftar att den (ännu) inte är en härskande klass. De måste därför hänga samman med fenomen i den sociala basen, om vi inte i smyg ska ta tillbaka det motsatsförhållande mellan basen och överbyggnaden som vi med rätta avvisar.

kommer framförallt inte att ge den länk vi behöver mellan innehållet i den antibyråkratiska revolutionen i öst och innehållet i den socialistiska revolution vi kämpar för i väst.

Efter 60 års erfarenheter av olika ”socialistiska” modeller, både på ekonomisk och politisk nivå, är de frågor som vi för vår del ser som avgörande för att få till stånd en verklig övergång till socialismen efter den socialistiska revolutionen följande:

- 1) För arbetarklassens verkliga utövande av makten att besluta om fördelningen av landets produktion mellan konsumtionsfonder och ackumulationsfonder, mellan fonder för produktiv ackumulation och fonder för icke produktiv konsumtion, mellan individuella konsumtionsfonder och sociala konsumtionsfonder, och således (som vi tidigare antytt) om all avgörande fördelning och alla viktiga investeringsprojekt i planen. Detta är det verkliga innehållet i formuleringen: arbetarklassens förmåga att förfoga över det samhälleliga överskottet.
- 2) Det innebär ett verkligt val mellan olika versioner av planen, och följaktligen en verklig politisk pluralism, med fri tillgång till alla media för olika partier och strömningar. Det vill säga: att det verkliga är arbetarnas och folkets fritt och demokratiskt valda råd som utövar den politiska makten och inte ett enda politiskt parti.
- 3) Att arbetarna har makt att besluta om och lägga in veto mot arbetstakten och organiseringen av arbetet i företagen, att slå fast löner och arbetsnormer, etc. Verkliga garantier för arbetstrygghet och levnadsvillkor. Verklig kontroll över genomförandet av planen på det ekonomiska livets alla nivåer. Planens mål ska bestämmas i linje med de prioriteringar för att tillfredsställa folkets behov som slagits fast och avgjorts efter överläggningar och med hjälp av producent- och konsumentkonferenser. Det är det verkliga innehållet i formuleringen: ”arbetarnas demokratiskt centraliserade och uttalade självstyre”, som gör det möjligt för arbetarna att ta de ekonomiska besluten, och i samtliga fall på den nivå där de kan tas *effektivt*.
- 4) En verklig inledning av statens bortvittrande genom att självstyret sprids till hela samhället.
- 5) En radikal minskning av arbetstiden och prioritering av en höjning av den allmänna utbildningsnivån, det vill säga en radikal minskning av klyftan mellan kroppsligt och intellektuellt arbete, förutom vilket självstyre och självförvaltning till stor del kommer att vara ett beslut bara på pappret och således omöjligt att genomföra i praktiken.
- 6) En radikal minskning av ojämlika ersättningar (inklusive betalning in natura) och en successiv utvidgning av de tjänster och varor som fördelas utifrån kriteriet att tillfredsställa behov utan pengar som mellanhand. Det innebär en radikal minskning av all ojämlikhet mellan män och kvinnor, olika regioner och nationaliteter, stad och landsbygd, etc.
- 7) En systematisk internationalistisk skolning och en politik för att stöda den internationella revolutionen, vilket av både och subjektiva skäl är oundgängligt för att gå framåt mot socialismen.
- 8) Uppmuntra en permanent kulturell revolution, men utan att använda våld eller administrativa metoder, och med verklig respekt för en kulturell och ideologisk pluralism.

Enligt vår åsikt beror uppkomsten av alltmer ”socialistiska” produktionsförhållanden på de mekanismer som vi just har beskrivit, med stöd från en tillväxt av produktivkrafterna, som de ingalunda är något automatiskt resultat av. Vi tror att de arbetande massorna i länderna i öst kommer att kämpa för ett sådant program när de försöker befria sig från de byråkratiska gäng som kväver dem. Till skillnad från Rossandas resonemang behöver vi inte hävda att kapitalismen har återupprättats i Sovjetunionen innan vi bestämt kan gå framåt mot att förverkliga detta program med hjälp av en *revolution underifrån* (samtidigt som vi kommer ihåg att den kommer att komma att kombineras med många splittringar i själva apparaten).

Och vi vill betona att detta program varken innehåller ett avskaffande av det gemensamma ägandet

eller att den centrala planeringen försvinner, eller att marknaden återupprättas för ”arbete” och maskiner, eller att monopolet på utrikeshandeln avskaffas. Allt detta visar helt klart att kapitalismen (ännu) inte har återupprättats i dessa länder, att framåtskridandet mot socialismen kan börja om på nytt utifrån den existerande erövringarna, och att det skulle bli oändligt mycket svårare om de försvann. Och det är orsaken till att vi måste fortsätta att försvara det som återstår av framstegen efter Oktoberrevolutionen.